

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

МАТВІЙЧУК ЕДУАРД СЕРГІЙОВИЧ

Допускається до захисту:
в.о. завідувача кафедри
міжнародних відносин і зовнішньої політики,
к.і.н., доцент
_____ І.В. Богінська
« _____ » _____ 2021 р.

**МІЖКОНФЕСІЙНЕ ПРОТИСТОЯННЯ В НІГЕРІЇ
ТА УЧАСТЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ**

Спеціальність 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії

Кваліфікаційна (бакалаврська) робота

Керівник:
Чарських І.Ю., доцент кафедри
міжнародних відносин і
зовнішньої політики, к.і.н.

Оцінка: _____ / _____ / _____
(бали/за шкалою ECTS/за національною шкалою)

Голова ЕК: _____
(підпис)

Матвійчук Е. С. Міжконфесійне протистояння в Нігерії та участь міжнародних організацій. Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії». Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця 2021.

У кваліфікаційній (бакалаврській) роботі досліджено ступінь вирішення релігійного конфлікту в Нігерії та участь міжнародних організацій у його вирішенні. Розкрито історичну ретроспективу, актуальний стан вирішення проблеми, а також продемонстровано діяльність міжнародних організацій, щодо розв'язання проблеми у різноманітних сферах. Встановлено необхідність співпраці Нігерії як з різними міжнародними організаціями, так і з окремими державами на африканському континенті та світовій арені загалом. Досліджено дії влади Нігерії у напрямку вирішення релігійного конфлікту від початку активної фази протистояння до сьогодення.

Ключові слова: Нігерія, релігійний конфлікт, релігія, міжнародні організації, тероризм, Боко Харам, Африка.

57 с. Бібліограф.: 48 найм.

Matviichuk E. Interfaith confrontation in Nigeria and the participation of international organizations. Speciality 291 "International Relations, Public Communications and Regional Studies". Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnitsia, 2021.

In the qualification (bachelor's) work, the degree of resolution of the religious conflict in Nigeria and the participation of international organizations in its resolution were studied. The historical retrospective was studied, the current state of problem solving was studied, as well as the activity of international organizations on problem solving in various spheres was demonstrated. The need for Nigeria's cooperation with various international organizations as well as with various individual states on the African continent and on the world stage in general was also identified. Nigeria's actions to resolve the religious conflict from the beginning of the active phase of the confrontation to the present have also been studied.

Key words: Nigeria, religious conflict, religion, international organizations, terrorism, Boko Haram, Africa.

57 pages. Bibliography: 48 items

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	9
1.1. Характеристика поняття й сутності міжконфесійного та етнополітичного конфлікту в науковій літературі	9
1.2. Джерельна база дослідження	16
1.3. Методологічні засади дослідження	25
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА МІЖКОНФЕСІЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ В НІГЕРІЇ: ІСТОРИЧНИЙ ТА СУЧАСНИЙ АСПЕКТ	28
2.1. Історичні передумови виникнення міжконфесійного протистояння в Нігерії	28
2.2. Сучасний стан міжконфесійного протистояння в Нігерії в 2018-2021 рр.	36
РОЗДІЛ 3. ПРОЦЕС ВРЕГУЛЮВАННЯ МІЖКОНФЕСІЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ В НІГЕРІЇ ЗА УЧАСТІ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ	45
3.1. Участь МКЧХ в урегулюванні міжконфесійного протистояння в Нігерії	45
3.2. Шляхи допомоги міжнародних організацій в урегулюванні міжконфесійного протистояння в Нігерії	49
ВИСНОВКИ	51
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	54

ВСТУП

Актуальність дослідження. Зміни, які спіткали країни в ХХ - початку ХХІ століття, що виражаються серед іншого в нерівномірному демографічному розвитку, призвели до зміни розподілу віруючих, особливо великих конфесій, серед різних регіонів світу. Так, зі зміщенням центру конфесійного простору з Півночі (наприклад, розвинених країн Європи, Північної Америки, Росії) на Південь, куди входять країни, що розвиваються, такі як: Латинська Америка, Азія, Океанія і Африка, на останньому згаданому континенті збільшилася чисельність послідовників великих релігійних течій.

Зараз конфесійний склад африканського континенту відрізняється великою різноманітністю. Крім традиційних вірувань, з найбільших релігійних течій в Африці, за даними дослідників, найбільш поширені християнство та іслам. Як зазначено в роботі Р.В. Дмитрієва та І.А. Захарова, на території континенту проживає більше 540 мільйонів християн, що становить близько 23% всіх послідовників Христа на планеті, і 420 мільйонів мусульман, приблизно 27% від загального числа мусульманської популяції. При цьому конфесійна карта континенту має певні конфесійні особливості. Так, в південній частині в ХХІ столітті активно поширюється християнство, в той час як північ Африки представляється домінуванням ісламу [2, ст. 109-110]. Дану інформацію може підтвердити статистика поширення ісламу, де на півночі континенту мусульмани складають близько 95% населення, в західному і східному регіонах їх кількість становить близько 30-40%, а в центральній і південній частинах кількість послідовників ісламу становить всього лише 4-5% [4, ст. 30-31].

Також варто відзначити і те, що конфесійний простір Африки в наші дні можна охарактеризувати глибокою релігійністю населення. В ході дослідження Gallup International було виявлено, що більша частина респондентів-африканців сприймають релігію як важливий компонент свого

життя. Таким чином, в десятку країн світу з найбільш релігійним населенням, де число віруючих перевищує 75%, увійшло п'ять африканських країн, а саме Нігерія, Гана, Кенія, Камерун і Південний Судан [2, ст. 111].

Складна конфесійна структура і глибока релігійність послідовників створюють своєрідний ґрунт для такої боротьби між прихильниками двох згаданих раніше світових релігій - ісламу і християнства. Таким прикладом загострення міжобщинних, міжконфесійних протиріч може послужити Нігерія. Країна розташовується на «прикордонній території» - на Заході Африки, де, як раніше згадувалося, можна спостерігати велику кількість послідовників обох світових релігій. Це найбільш поліетнічна держава даного регіону за чисельністю населення. За даними середини 2000-х років, населення Нігерії становить близько 155 млн. осіб. При цьому, з метою уникнути загострення етноконфесійних відносин всередині країни, з переписом 2006 р. було виключенн питання, спрямоване на статистичні дані по даному напрямку. Однак можна мати деякі висновки на підставі даних кінця XX століття. У той період налічувалося близько 105 млн. осіб, з яких близько 47% населення сповідували іслам, 34% були християнами і 17% були послідовниками традиційних вірувань [5, ст.102].

Ще однією причиною конфліктів можна назвати те, що ближче до кінця XX століття багато африканських країн звільнилися від колоніального режиму і, взявши курс на демократію, зіткнулися з проблемою взаємин, в тому числі і на міжетнічній та міжконфесійній основі. Так, в Нігерії налічується близько 250 різних народностей. Країна поділена на 36 штатів, враховуючи етнічні особливості населення, однак, незважаючи на це, багато штатів все ж залишаються поліетнічними за своїм складом. Якщо розглядати конфесійну складову, то мусульмани переважають в основному на півночі і на південному заході країни, на південній половині, в свою чергу, поширилося християнство. Іслам проник в Північну Нігерію ще з IX століття і в результаті його поширення в XIX столітті на даній території сформувався халіфат Сокото. Південна частина країни довгий час перебувала без впливу

певної конфесії. І в XIX столітті з приходом Великобританії на даній території поширилося християнство [9, ст.41-42].

Метою роботи є вивчення та дослідження міжконфесійного протистояння в Нігерії та участь міжнародних організацій.

Для досягнення мети поставлені наступні **завдання**:

- навести характеристику поняття й сутності міжконфесійного та етнополітичного конфлікту в науковій літературі;
- зазначити джерельну базу дослідження;
- визначити методологічні засади дослідження;
- простежити історичні передумови виникнення міжконфесійного протистояння в Нігерії;
- проаналізувати сучасний стан міжконфесійного протистояння в Нігерії в 2018-2021 рр.;
- обґрунтувати участь МКЧХ в урегулюванні міжконфесійного протистояння в Нігерії;
- сформулювати шляхи допомоги міжнародних організацій в урегулюванні міжконфесійного протистояння в Нігерії.

Об'єктом дослідження є міжконфесійні протистояння в Нігерії.

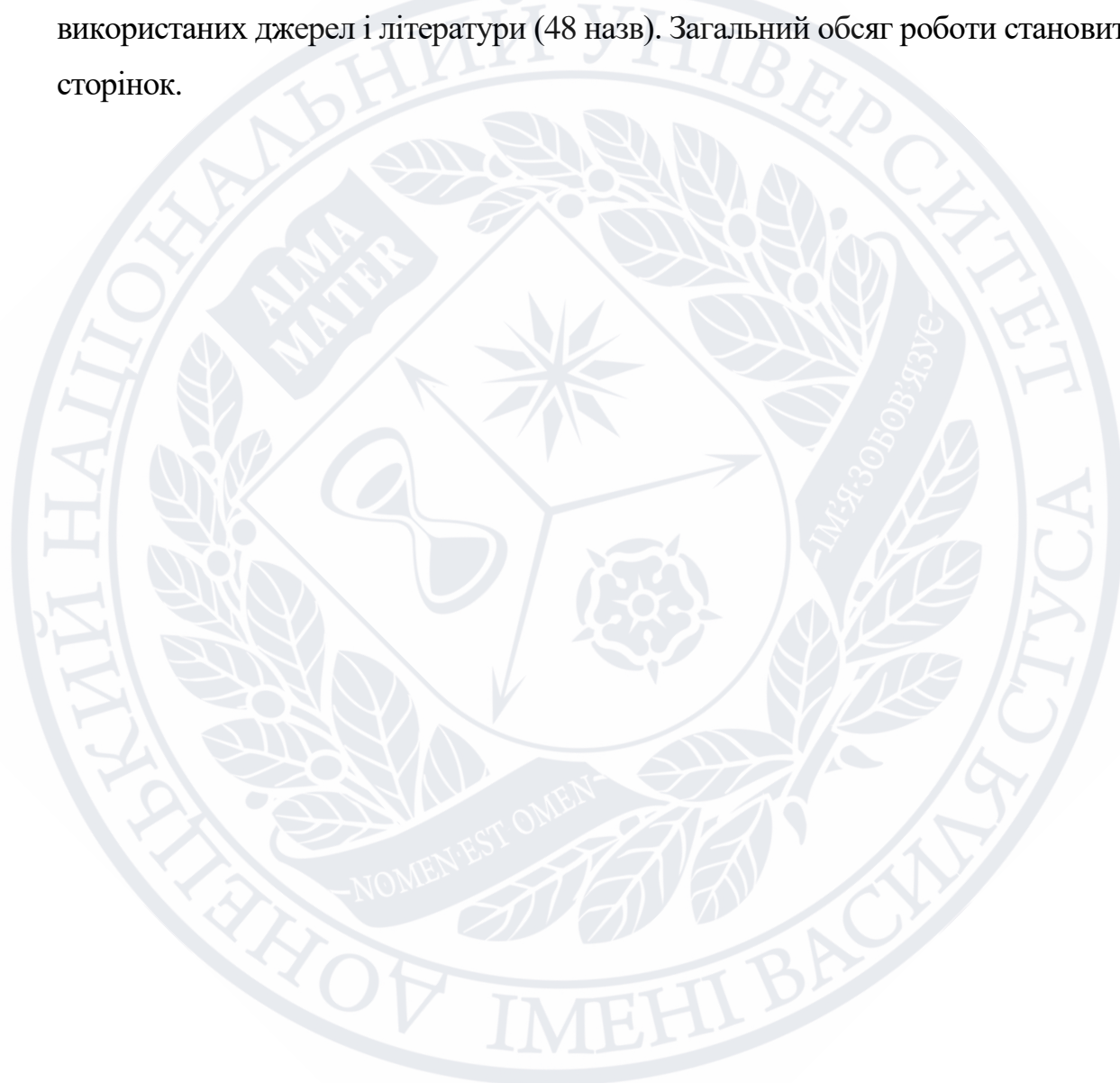
Предмет дослідження – участь міжнародних організацій у міжконфесійному протистоянні в Нігерії.

Методологічною основою роботи є історичний, порівняльний та системний підходи. Серед фундаментальних понять роботи можна вказати: політичний конфлікт, етнополітика, етнополітична мобілізація, націоналізм, соціально-політична криза, внутрішня політика та ін. З методологічної точки зору для розкриття теми необхідні їх обґрунтованість, чітке і послідовне застосування.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що вперше було ґрунтовно досліджено релігійних конфлікт у Нігерії в контексті участі міжнародних

організацій, дослідження їх впливу на встановлення миру на території країни та регіону озера Чад.

Структура роботи. Обсяг і структура випускної кваліфікаційної роботи зумовлені метою, завданнями, логікою розкриття теми та її специфікою. Основний принцип, покладений в основу розміщення матеріалу - проблемно-хронологічний. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (48 назв). Загальний обсяг роботи становить 57 сторінок.

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Характеристика поняття й сутності міжконфесійного та етнополітичного конфлікту в науковій літературі

Одне з найактуальніших проблемних кіл в сучасному світі є релігійне поле, адже саме такі конфлікти створюють напругу як між різними країнами світу, так і в середині різноманітних держав. Вирішення подібних проблем, а саме підґрунтям яких є релігійні протиріччя, є достатньо складними та довгостроковими.

Міжконфесійні конфлікти характеризуються суперечками, зіткненнями, протиборствами найрізноманітніших релігійних осіб та груп з самих різноманітних причин та позицій, наприклад трактування віровчень, релігійних діяльностей, правил організування релігійного існування, тощо. Подібні конфлікти, зазвичай, мають прояви у суперечках та розбіжностях поглядів, боротьбі й конкуренції, а також виражається у конфронтація та релігійній ворожнечі, що має фактично прямий зв'язок з фанатизмом і досить часто виражалися у релігійних війнах. Конфлікти релігійні часто виникають в різних об'єднаннях, всередині однієї конфесії, релігійних напрямках, а також міжконфесійно, міжрелігійно, тощо. При певних умовах релігійний конфлікт ставав формою вираження класових, станових, міжетнічних протиріч, протиборства держав. Соціально-політичні конфлікти, в яких важливу роль відіграє релігійний чинник, іноді називають соціорелігійними. У історії кожної з релігій можна віднайти дуже велику кількість прикладів конфліктів подібного типу. Найчастіше мали прояв у розколі тих, чи інших релігійних груп, у створенні єресі, сектантських угруповань, війнах, тощо. [4].

Такий вчений, як А.А. Корабельников, тлумачить релігійну війну, як суспільно-політичне явище, яке невід'ємно пов'язане з трансформацією від

процесу «мирної експансії» певної релігії відносно головних сфер життєдіяльності соціуму або ж держави, в яких сповідується інший релігійний вид або види духовності, до використання збройного насилля, метою якого є завоювати та духовно перетворити певні народи іншими (з метою формування конкретної державності, народності, а в кінцевому результаті – й нації).

Релігійні війни виділяються наступними факторами:

- Так звані «ритуальні» відрядження військових на релігійному підґрунті
- Використання релігійної символіки (знамена, сигнали, тощо)
- Залучення духовних образів, богів або божеств під час війни
- Приналежність до різних релігій протиборчих угруповань
- До війни, частково або ж повністю, залучені фактично усі верстви населення воюючих країн
- Військо, напряду або опосередковано, очолюється релігійними духовними лідерами
- До участі в таких війнах залучені лише прибічники тієї чи іншої релігії чи напряду з конкретними релігійними завданнями – не дати розповсюдитись іншій релігії (або ж іншій релігійній течії) або ж навпроти, розповсюдити насильницьким методом свою релігію представникам інших конфесій, або ж тим, хто взагалі не сповідує конкретної релігії.

На сьогоднішній день фактично відсутні будь-які праці, які пов'язані із класифікацією воєн на релігійному підґрунті, що пов'язано з дуже великою кількістю факторів, які неможна ігнорувати. Серед таких факторів варто виділити наступні: національно-етнічний, релігійний, державний, політичний, прикордонний та багато інших. Досить важко й встановити пріоритетність будь-якого з чинників. Проте, ці труднощі не повинні пригальмовувати процес пошуку, щодо класифікації воєн з релігійною

ознакою навіть за умови, що воно буде мати лише одномірне зображення картини.

Можна виділити наступні типи релігійних воєн:

1. Автономістські війни;
2. Національно-іредентистські війни;
3. Релігійно-общинні конфесійні конфлікти;
4. Релігійно-абсолютські конфлікти;
5. Міаленаристські конфлікти.

Одна з важливіших причин, через яку починається релігійні війни є протиріччя та певні неузгодженості позицій між представниками різних конфесій або ж напрямками всередині конкретної релігії.

В світі, на даний момент, фактично жоден конфлікт не має характер виключно «міжрелігійний» чи «внутрішньо релігійний» в чистому вигляді. Це говорить нам про те, що в сучасному світі відсутні так звані «релігійні війни», при цьому активно підвищується значимість політичного фактору, перетікаючи у прихований або ж відкритий тероризм. На сьогоднішній день "ісламський чинник" має велике значення в сучасній світовій політиці. Вважаємо за необхідне відзначити, що терористи, що прикриваються мусульманською риторикою, в той же час завдали серйозного удару по самому ісламу, створили про нього негативне враження з боку всього світового співтовариства, чим викликали гнів з боку як більшості представників мусульманської умми, так і духовних лідерів ісламу. Так, голова Ради муфтіїв Росії Р. Гайнутдін неодноразово підкреслював, що російські ісламські організації категорично засуджують тероризм і екстремізм, схвалюють зусилля російської влади щодо припинення терористичних актів, в той же час не підтримують і не підтримуватимуть відносин з тими організаціями, які, прикриваючись ісламською термінологією, намагаються реалізовувати політичні цілі.

Таким чином, треба зрозуміти, що немає "ісламського тероризму", є терористи, які прикриваються ісламом, для того щоб:

- виглядати не лиходіями, а такими собі героями, нібито борцями за свободу і права мусульман, ведучими "священну війну";

- впливаючи на релігійні почуття, вербувати серед представників мусульманської умми нових прихильників не релігійних, а політичних організацій;

- використовуючи прапор "боротьби з невірними", отримувати значну матеріальну допомогу, як від багатьох приватних осіб, так і держав, де іслам знову-таки використовується в якості політичного інструменту (наприклад, від Ірану).

В даний час в світі немає релігійних воєн, і не проглядається тенденція до їх появи. Зате очевидно посилення політичної складової в будь-яких військових протиборствах, особливо - до і після них. Найважливішим показником посилення політичної складової не тільки воєн і збройних конфліктів, але і всього соціально-політичного життя є сучасний тероризм. Він же є стабільним показником невисокої ефективності політичної влади в тій чи іншій державі, яка своїми діями здатна створювати сприятливе середовище для тероризму. Одночасно тероризм не може бути формою релігійної війни. Терористи лише прикриваються релігійними (мусульманськими) гаслами для досягнення політичних цілей. Можливо, що і термін "ісламський тероризм" є, м'яко кажучи, некоректним.

Найзначніші релігійні конфлікти XX століття:

- Ісламський фундаменталізм;
- Релігійне протистояння в Ірландії;
- Ісламська революція в Ірані;
- Конфлікт між індуїстами та ісламістами;
- Протистояння сербів і хорватів;
- Теологія визволення.

Тобто, можна дійти до наступного висновку: релігія відігравала та продовжує відігравати важливу роль у сучасних міжнародних відносинах. Загроза від релігійних конфліктів розповсюджується на абсолютно

різноманітні об'єкти: від міжособистісних стосунків до міждержавних. Важливо зазначити, що релігійні конфлікти відрізняються складністю та протиріччями, яким характерне накопичення протягом довгого часу, а під час досягнення піку загострення – перетворюється не тільки у мирні протести, а й у дискримінацію на релігійному підґрунті, заколоти, погроми, громадянські війни або ж проявляється шляхом тероризму. З часом, все частіше фактор релігії у регіональних конфліктах набуває політичного забарвлення, при цьому питання релігії часто відходить на задній план, надаючи місце політиці. Імідж тієї, чи іншої релігії також може пошкодити тероризм, який не рідко використовує релігію як прикриття, при цьому насправді переслідуються зовсім інші цілі.

Актуалізація розгляду саме з етнічного боку соціального конфлікту стала результатом низки подій другої половини XX століття, пов'язаних з конфліктами. Серед цих подій можна відзначити об'єднання НДР і ФРН, «оксамитове розлучення» союзної держави Чехословаччини, конфліктний і кривавий розпад Югославії, розвал СРСР і наступні за цим конфлікти на пострадянському просторі, затяжний арабо-ізраїльський конфлікт і багато інших. Співіснування в рамках одного суспільства різних ідентичностей та етносів саме по собі не веде до конфлікту. Якщо в багатоскладній державі етнічні групи, в цілому, користуються рівністю, то ризик виникнення конфліктної ситуації на етнічному ґрунті мінімальний. Однак в певних умовах, наприклад, при розпаді державності або зміні соціального статусу групи, може відбуватися політизація етнічності, що припускає використання її як мотиваційної політичної сили і як засіб досягнення певних цілей. Процес політизації етнічності, використання її в якості ресурсу отримав назву етнополітична мобілізація. Сама етнічність визнається деякими дослідниками більш важливим джерелом диференціації соціуму, ніж класовий поділ. Етнічність можна визначити з точки зору трьох підходів [28, р. 74]:

1) Примордіалізм: етнічність як початкова властивість людської природи. Етнічний конфлікт при такому підході виступає як прояв давніх,

споконвічних протиріч між групами, які держава схильна придушувати. Однак при ослабленні держави в умовах кризи відбувається сплеск ворожих настроїв, і протиріччя трансформуються у відкрите протистояння.

2) Інструменталізм: етнічність як ресурс для досягнення певних цілей. Етнічний конфлікт у цьому випадку не є результатом несумісності ідентичностей, а є наслідком суперництва за володіння громадськими благами і багатством.

3) Конструктивізм: схожість з інструменталістським підходом, згідно з яким сама по собі етнічність не є причиною конфлікту. Розвиток етнічного конфлікту обумовлений діями еліт, мобілізує етнічність заради досягнення цілей.

У цілому, етнічний конфлікт можна охарактеризувати як варіант громадянського протистояння, у якому, як мінімум, один суб'єкт мобілізується за етнічним принципом або від імені своєї етнічної групи. Конфлікт стає етнополітичним, якщо самоорганізація за етнічним принципом стає базою ідеологічного та політичного протистояння соціальних груп і їх боротьби за контроль над державними інститутами.

Дослідження етнополітичних процесів у світі показали, що, так чи інакше, ми можемо говорити про загальні і повторювані риси етнополітичних конфліктів. Серед їх основних сутнісних характеристик можна виділити наступні [31, р. 45]:

1) Трансформація етнічного конфлікту в етнополітичний. Практично всі конфлікти, іменовані спочатку етнічними, мають або набувають в процесі розвитку політичну складову. Це пов'язано з тим, що сучасний дискурс в державах використовує поняття «нація» і «національний інтерес» для опису суспільних проблем. Більш того, головними дійовими особами етнічних конфліктів виступають не самі групи, а різні організації, що володіють певними ресурсами для ведення боротьби (політичні партії, громадські рухи, терористичні структури і т.п.). Часто за етнічним протистоянням, криється політична боротьба за володіння ресурсами. Так, у Великобританії

регіональний націоналізм зароджувався на основі етнокультурних відмінностей між англійцями та ірландцями, шотландцями, валлійцями, однак згодом базисом націоналізму стають соціально-економічні та політичні питання.

2) Одну з ключових ролей в етнополітичному конфлікті відіграє держава. Саме на неї покладається функція регулювання відносин між соціальними групами та вирішення виникаючих протиріч. Держава в цьому випадку має великі внутрішні ресурси (економічні, політичні, силові) для управління конфліктом, незалежно від того, виступає вона в якості посередника або ж суб'єкта конфлікту. У випадку з Великобританією центральна роль держави в конфліктах не викликає сумніву, оскільки джерелом протиріч є система центр-периферійних відносин.

3) Статусна природа етнополітичних конфліктів. У більшості випадків предметом етнополітичних конфліктів є політичний статус етнічної спільності, яка незадоволена своїм становищем. Як правило, це невдоволення акцентується і мусується лідерами даної групи, що неминуче веде до ескалації. Також можливий варіант, коли причиною конфлікту служить страх групи втратити вже існуючий стан. Світовий досвід показує, що досить часто сецесії (виходу зі складу держави) вимагають найменш розвинені регіони. Це пояснюється прагненням еліт до отримання певних благ без урахування загального негативного результату від сецесії для всього населення цієї території. Однак існують і зворотні приклади, коли вийти зі складу держави хочуть найбільш розвинені в економічному відношенні регіони. У Великобританії таким прикладом служить Шотландія.

4) етнополітичні конфлікти – це конфлікти ідентичностей. Залежно від контексту вживання і теоретичної традиції.

Таким чином, можна констатувати, що етнополітичний конфлікт, в силу своїх сутнісних характеристик, являє собою один з найбільш небезпечних і складних для вирішення соціальних конфліктів. З цієї причини видається важливою необхідність ретельного вивчення витоків, причин,

особливостей, вимог сторін і можливих наслідків для кожного етнополітичного конфлікту окремо. Це дозволить знайти найбільш оптимальні способи вирішення конфлікту, що особливо актуально сьогодні для затяжних конфліктів.

Як правило, дослідники класифікують етнополітичні конфлікти з кількох підстав [25, р. 53-54]:

1) За сферою суспільного життя можна виділити економічні, соціальні, культурні та інші конфлікти. Однак така класифікація має один серйозний недолік – етнополітичні конфлікти, в силу своєї природи, рідко мають відношення тільки до однієї громадської сфери. Найчастіше вони стосуються одночасно і культури, і політики, і економіки. Як доповнення до цієї класифікації може використовуватися класифікація з предметів або об'єктів.

2) За суб'єктами-носіями конфлікту можна виділити:

- горизонтальні конфлікти, що відбуваються між однопорядковими, рівнозначними суб'єктами («група проти групи»). Наприклад, конфлікт між проукраїнськи та проросійськи налаштованими громадянами Криму;
- вертикальні конфлікти, що відбуваються між різнопорядковими суб'єктами («група проти держави»). Наприклад, чеченський конфлікт або конфлікт між Грузією та Абхазією.

3) Залежно від цілей беруть участь в конфлікті етнічних груп ірландський дослідник Дж. Коуклі, слідом за Дж. Рудольфом і Д.Левінсоном, виділив п'ять типів етнічного конфлікту [26, р. 38]:

- відділення;
- автономія;
- завоювання;
- виживання;
- ірредентизм (об'єднання етносу в єдину державу).

Можна зустріти поділ етнополітичних конфліктів на раціональні (учасники конфлікту визнають обґрунтованість вимог протилежного боку і роблять все можливе для врегулювання суперечностей – оксамитовий

розлучення Чехії та Словаччини в 1993 г.) і деструктивні (учасники конфлікту ігнорують або не приймають факти та зміст вимог протилежного боку, що призводить до циклічності конфлікту).

1.2. Джерельна база дослідження

На сьогоднішній день у вітчизняній африканістиці релігієзнавство як самостійна наукова дисципліна фактично відсутня. В СРСР в 60-80-х роках ХХ ст. було два висококваліфікованих релігієзнавця-африканіста: Б.І. Шаревська - автор монографії та багатьох статей, присвячених релігій Тропічної і Південної Африки, і Г.О. Шпажников - автор унікального статистичного довідника про релігії країн Африки [Шаревська 1964; Шпажников 1981]. Вони обидва пішли з життя, не залишивши послідовників. Поряд з цим в дуже багатьох публікаціях вітчизняних африканістів - істориків, політологів, культурологів, мистецтвознавців - зібраний великий фактичний матеріал, проаналізований з точки зору ролі традиційних африканських і привнесених ззовні релігій в культурно-історичному та політичному розвитку африканських народів. Іншими словами, закладена стартова база для релігієзнавства ХХІ ст.

Найімовірніше, останнє створюватиметься на дещо іншій методологічній основі. Для дослідницького методу Б.І. Шаревської був характерний формаційний, так званий класовий підхід. Наголос робився на виявленні соціальних функцій і стадіальної специфіки африканських вірувань і культів, що співвідносяться з рівнем соціально-економічного розвитку суспільств, в яких ці вірування існували. (Цим же шляхом йшло і все радянське релігієзнавство, включаючи класичні праці С.А. Токарева.)

Поряд з формаційним приблизно з середини 80-х років ХХ ст. проявився і почав набирати силу так званий цивілізаційний підхід, в рамках якого ті чи інші релігії вивчаються з точки зору їх впливу на формування того чи іншого типу цивілізації. Характерним прикладом цієї категорії

досліджень може служити опублікована в 2006 р. монографія А.Д. Саватєєва [Саватєєв 2006].

Незважаючи на те, що назва однієї з найбільших світових релігій фігурує в назві книги і в змісті всіх шести її розділів, це заслуговує читацької уваги дослідження не стільки релігіознавче, скільки соціополітичне і історичне. Повноцінні релігіознавчі дослідження недоступні російським вченим незалежно від вибору ними того чи іншого наукового підходу. Вітчизняні африканісти, як і в радянські часи, не мають можливості для тривалої роботи в полі, часу для «вживання» в осередок вивчення і, як правило, змушені «харчуватися» матеріалами, зібраними і обробленими їх зарубіжними колегами. В результаті сама суть досліджуваної релігії, переживання і думки віруючих, їх психологія залишаються за рамками наших досліджень

В цьому відношенні Нігерія - сприятливий і репрезентативний об'єкт для вивчення. Це найбільше за чисельністю населення поліетнічної держави субсахарської Африки. За оціночними даними 2019 року, її населення складає близько 201 млн осіб. Щоб уникнути загострень етноконфесійної напруженості в останній перепис населення (2006 рік) не включені графи про етноконфесійні приналежності. Тим часом, за оцінними даними кінця ХХ ст., з приблизно 105 млн її населення в той період від 45 до 49% становили мусульмани, 34% - християни, 17% - прихильники традиційних вірувань. За даними Всесвітньої християнської енциклопедії, християни становили не 34, а 49% населення [World 1982: 527]. Нігерійська дійсність, на жаль, така, що будь-які опитування і переписи викликають сумніви в їх точності та об'єктивності.

Прихильники різних вірувань живуть «посмужно». Більш того, нерідкі випадки, коли в родині одні члени сповідують іслам, інші - християнство, треті дотримуються традиційних вірувань. І все ж конфесійна ситуація в масштабі країни в значній мірі визначається нерівномірністю поширення різних релігій, в масі «прив'язаних» до певних етносів і регіонів (узагальнено

кажучи, країна ділиться на мусульманський Північ і християнсько-традиціоналістський Південь). Таке становище склалося історично, але частково воно вже змінилося.

В кінці XX ст. провідною тенденцією конфесійних процесів було зростання чисельності християн (приблизно на 14% в порівнянні з початком 70-х років XX ст.) - за рахунок, головним чином, прихильників традиційних вірувань. Чисельність мусульман також зростала, але головним чином за рахунок природного приросту мусульманського населення. Ключові зміни в співвідношенні нігерійських релігій відбулися на півдні північних штатів - так званому Середньому поясі країни. Його населяють численні нацменшини, в минулому в основному прихильники традиційних вірувань. До 1960-х років вони піддавалися насильницькій ісламізації з Півночі. У другій половині - наприкінці XX ст. серед них спостерігалася сильна тяга до християнства. Саме населення Середнього пояса, очевидно, буде визначати в найближчі десятиліття співвідношення мусульман і християн в Нігерії.

Активне просування християнства в Середній пояс (головним чином у формі африкансько-християнських церков) пояснюється як політичними (ліквідацією системи тубільної влади), так і соціально-економічними причинами (оскільки християнізація відкриває перед молоддю Середнього пояса ширші можливості для отримання західної освіти і роботи в сучасному секторі економіки).

У міру просування християнства на Північ і мусульманства на Південь етнічний поділ населення Середнього пояса на хауса-фульбську більшість і етнічні меншини стало все більш збігатися з конфесійним поділом на мусульманську більшість і зростаюче традиціоналістсько-християнську меншість. Не менш складні процеси спостерігаються в південних штатах Нігерії, населених йоруба, едо, іґбо і народами Дельти Нігера.

Етноконфесійна специфіка сучасної Нігерії, співіснування і суперництво ісламу, християнства і традиційних вірувань мають коріння в далекому минулому, коли ще не було держави Нігерія. У початковий період

появи і поширення свого впливу в цій частині Африки іслам і християнство знаходилися в нерівних стартових умовах.

Ісламізація північних районів майбутньої Нігерії почалася не пізніше XV ст., в кінці XVI-XVII століть можна говорити про завоювання ісламом релігійно-культурних позицій в північних районах розселення йоруба. Мирне, неквапливе і неухильне просування ісламу на південь здійснювалося на перших порах через торговців, для яких проповідь ісламу була побічною діяльністю. Уздовж караванних шляхів виникали торгові поселення мусульман - торговців і ремісників, що вступали в сімейно-шлюбні відносини з місцевими жінками. З середовища таких поселенців висувалися вчителі і проповідники ісламу.

В очах місцевого населення вони нерідко мали славу великими чарівниками, які володіють засобами проти шкідливої магії і чаклунства. В кінці XVIII - початку XIX ст. мусульмани займали цілі квартали в Йорубських містах, привілейовані раби-мусульмани жили при дворах місцевих правителів. На час джихаду, оголошеного Османом дан Фодіо на початку XIX ст., культурні та політичні позиції мусульман в нігерійському регіоні в цілому були все-таки слабкі. Джихад в Йорубі захлинувся, маючи слабку підтримку в особі місцевих мусульман і, навпаки, зустрічаючи сильний опір з боку переважної більшості йоруба, не зупинивши, однак, мирного просування ісламу: в даний час навіть у колиці автохтонної культури і релігії йоруба – м. Іфе налічується близько 30 мечетей. У Ібадані, найбільшому місті півдня країни, 75% жителів - мусульмани. Ісламізація є постійно діючим фактором нігерійського суспільства.

Що стосується християнства, то його проникнення в Нігерію звично асоціюється з колоніальними захопленнями і колоніальним поневоленням місцевих народів. З історичної точки зору це не зовсім так. Першими християнами на території Нігерії були монахи-францисканці, спорадично відвідували її північні райони, але не зробили якого-небудь серйозного впливу на віросповідну ситуацію. Головна хвиля християнізації йшла з

півдня, з узбережжя Бенінської затоки з кінця XV ст., проте про реальну, дієву християнізацію південних районів Нігерії можна говорити лише починаючи з XIX ст., після того як там утвердилися християнські місії, а також прибули з Сьєрра-Леоне общини африканців, що християнізували - звільнених рабів і їхніх нащадків.

З двох привнесених на територію Нігерії світових релігій іслам психологічно займав більш сильну позицію, ніж християнство: він був африканською релігією, до того ж допускала полігінія, в той час як християнство було генетично пов'язане з колоніальними завоюваннями і колоніальним гнітом, з капіталістичною експлуатацією. Християнські місіонери прибували в Нігерію з різних країн і представляли різні віросповідання, змагалися один з одним. Результатом стала неоднорідність нігерійського християнства: воно представлено майже тридцятьма напрямками (церквами, сектами, чернечими орденами і т.п.), не рахуючи християнсько-африканських церков.

Останні виникли на рубежі XIX-XX століть, відображаючи потреби християн-африканців в створенні «тубільної», африканізованої церковної організації. У протилежність місій, що породили їх, робили наголос на приватній (індивідуалістичній) природі "життя в Христі", християнсько-африканські церкви, слідуючи общинному духу африканського суспільства, ставили на чільне місце християнських чеснот общинні обов'язки. Вони не закликали свою паству відрікатися від земних благ, наполягали на збереженні і зміцненні традиційних общинних цінностей. Церковний церемоніал був також видозмінений і африканізований, була африканізована і церковна музика: створені афро-християнські гімни.

Продовженням африканізації християнства було реформування деяких місцевих інститутів шляхом синтезу християнства і традиційних вірувань. Зокрема, в Лагосі йорубський релігійно-політичний інститут Огбонна, пов'язаний з культом матері-землі, був перетворений в Реформоване братство

Огбонна в якості протипаги масонських лож, що склалися переважно з білих християн [Ogboni 1989].

Подальшим розвитком африканізації християнства стало виникнення і поширення по всій Нігерії починаючи з 20-30-х років ХХ ст. і по теперішній час церков Аладура.

Аладура - загальна назва для численних незалежних християнсько-африканських церков, включаючи Віковичний Священний Орден Херувима і Серафима, Церкву Господа, Апостольську Церкву Христа, Святу паству Христа, Церкву Христова Апостольського Євангелія і багатьох інших. Це «тубільні» релігійні організації, створені африканцями, керовані африканцями і існуючі на кошти віруючих африканців. Вони виникали незалежно і навіть всупереч діяльності християнських місіонерів і сект, що відкололися від ортодоксальної християнської церкви. Їх догматика і ритуально-культова практика синкретичні, вони представляють собою химерну суміш з елементів християнської догматики і ритуалу і традиційних африканських вірувань, магії і чаклунства.

Поява церков Аладура пояснювалося тим, що ортодоксальна християнська церква не відповідала духовним, моральним і матеріальним потребам африканців. Християнські методи євангелізації були за своєю природою індивідуалістськими. Звернення в християнство призводило до розриву сімейних (у разі полігамної сім'ї) і етнічних зв'язків зверненого. Християнин опинявся в положенні людини, що живе як би в двох світах - традиційному і християнському. Для відновлення гармонії була потрібна духовна революція, яка і була здійснена церквами Аладура, що доносила до вірян слово Боже на різних мовах і що повертала людям відчуття цілісності світу, оскільки провидіння спотикало через звичні, природні традиційній культурі транс, провісні сні, бачення і пророцтва.

Протягом минулого століття (особливо після 1960 р. коли Нігерія здобула політичну незалежність) етноконфесійна ситуація в країні зазнала якісних змін. Це подальша «нігерізація» ісламу і християнства (зокрема,

переклад священних книг на місцеві мови), зміцнення структури релігійних організацій, збільшення в них числа осіб із середньою і вищою освітою, створення релігійних організацій загальнонігерійського масштабу. Вимальовуються наступні найбільш помітні зміни в положенні кожної з трьох основних релігій країни:

Християнство. Тепер воно вже не сприймається як іноземна релігія, релігія колонізаторів. Головними проявами «африканізації» християнства були структурна перебудова церковних організацій, африканізація ритуалу, зміцнення зв'язків між ортодоксальними і християнсько-африканськими церквами, значне зростання синкретичних християнсько-африканських церков і визнання їх «істинно африканськими» з боку ортодоксальної церкви.

Мусульманство. Ще в 60-х роках XX ст. було прийнято вважати, що в Нігерії існує два іслама: первинний (на Півночі) і вторинний (на Півдні), похідний від північного і відрізняється від нього на рівні доктрини, ритуалу, організації. В кінці століття мусульманське духовенство на офіційному рівні стало незмінно виступати від імені всіх мусульман Федерації, така їх позиція ніким не оскаржувалася. Інші найбільш помітні риси розвитку ісламу в Нігерії - розширення і зміцнення зв'язків нігерійських мусульман з ісламським світом за межами Нігерії і Африки і збільшення чисельності та впливу мусульман з вищою західною освітою.

Традиційні вірування. Поряд зі зменшенням чисельності традиціоналістів спостерігаються централізація і організаційна модернізація традиційних релігійних об'єднань, пожвавлення інтересу до традиційної ритуально-обрядової практики, визнання за традиційними віруваннями ролі загальної культурної основи для мусульманської і християнської громад. Серед нігерійських богословів і культурологів завойовує позиції поняття «африканська традиційна релігія», що об'єднує весь комплекс традиційних вірувань і культової практики.

Ще одна важлива (можна сказати - ключова) зміна в положенні нігерійських релігій - це конфесійні процеси на півдні північних штатів, в так

званому Середньому поясі країни. Його населяють численні нацменшини по відношенню до хауса-фульби. У релігійному відношенні Середній пояс також дуже неоднорідний. Тут до сих пір значна частина населення - язичники. Протягом двох останніх століть вони піддавалися насильницькій ісламізації - наслідок джихаду халіфату Сокото в XIX ст. і колоніальної системи непрямого управління в першій половині XX ст., яке поставило язичницькі народи, що знаходилися на різних рівнях розвитку родоплемінного ладу, під владу чужих для них в етнічному та регіональному відношенні традиційних правителів хауса-фульби.

У перші роки існування незалежної Нігерії тенденції до ісламізації народів Середнього пояса, що входив до складу Північної області країни, ще більше зросли. Вони пояснюються не стільки світоглядною, скільки політичною привабливістю ісламу в той період: Північною областю керувала мусульманська хауса-фульбська знать, тому звернення до іслам старост та інших впливових осіб села полегшувало життя всієї сільської громади. Однак подібна «приспособлююча» ісламізація залишалася поверхневою. Язичницькі культові місця, святилища ще зберігали своє значення в повному обсязі, традиційні вірування продовжували панувати на рівні світогляду. З середини 60-х років XX ст., і особливо після поділу Нігерії на штати, що призвело до підриву монолітності Північної області, почалося активне просування християнства в Середній пояс (головним чином, у формі африкансько-християнських церков). Головними причинами християнізації були політична (ліквідація системи тубільної влади) і соціально-економічна, оскільки християнізація відкривала перед молоддю Середнього пояса ширші можливості для отримання західної освіти і роботи в сучасному секторі економіки.

У міру просування християнства на Північ і мусульманства на Південь етнічний поділ населення Середнього пояса на хауса-фульбську більшість і етнічні меншини стало все більш збігатися з конфесійним поділом на

мусульманську більшість і зростаюче традиціоналістсько-християнську меншість.

В кінці XX ст. (В 1980-х роках) Нігерію потрясли міжконфесійні конфлікти. На початку XXI ст. знову посилився негативний вплив релігійного чинника на суспільно-політичну ситуацію в країні. Багатоконфесійність і багатоетнічність нігерійського суспільства, ускладнена нерівномірним розселенням представників різних конфесій (мусульманський Північ, язичницький Середній пояс, християнсько-мусульманський Захід, переважно християнський і язичницький Схід), є дестабілізуючими факторами.

Крім того, з півночі Нігерія оточена щільним поясом мусульманських держав, менш розвинених, ніж Нігерія, в соціально-політичному відношенні. Межі між ними і Нігерією досить прозорі для проникнення в останні різного роду войовничі мусульманські секти, далекі від ортодоксального ісламу. З початку XXI ст. дванадцять північних штатів Нігерії ввели (всупереч загальнонігерській конституції, згідно з якою Нігерія - світська держава) ісламські закони шаріату (під приводом посилення боротьби за моральність). Це призвело до посилення міжконфесійних конфліктів, в яких в 2000-2005 рр. загинуло понад 10 тис. осіб, до підпалів християнських церков, до введення в дію в північних штатах варварських законів (таких, як забивання жінок камінням до смерті за перелюбство, ампутація кінцівок за злочинство, впровадження роздільного, за статевою ознакою, громадського транспорту для мусульман, саботаж вакцинації населення від поліомієліту на тій підставі, що це «змова західних країн», мета яких знепліднити жінок Північної Нігерії).

Соціальним підґрунтям міжконфесійної напруженості є тяжке економічне становище мільйонів нігерійців і їх спроби поліпшити умови життя за рахунок «іновірців» - представників інших етнічних груп.

Характерна для сучасної Нігерії криміналізація суспільного життя знаходить своє вираження у відродженні язичницьких таємних товариств, які

практикують чорну магію, ритуальні вбивства і торгівлю черепами і внутрішніми органами убитих в якості талісманів, що володіють надприродною силою. По суті, має місце не стільки відродження давніх язичницьких вірувань, скільки їх перекручення і комерціалізація. Поряд з цим триває релігійна «холодна війна» між прихильниками двох переважаючих релігій – християнства та ісламу; наростає «релігійна поляризація нігерійського народу» [Гбенга 2002:170].

1.3.Методологічні засади дослідження

Характер теми дослідження визначає методи, що були покладені в основу даної роботи. Задля всебічного дослідження проблеми та досягнення намічених завдань були використані історико-порівняльний, ретроспективний, проблемно-хронологічний та системно-структурний методи, при поєднанні яких стало можливим вивчення маловідомих та малодосліджених факторів проблеми, подолання стереотипів, а також було реалізовано нові підходи під час аналізу та інтерпретації різних історичних подій

Історико-порівняльний метод ми використовували при опрацюванні різних статей з однієї проблематики, розбирались у поглядах авторів праць на проблему, намагались зрозуміти їхнє бачення та позиції на яких вони стояли. Також порівняльний метод застосовувався при аналізі джерел, співставлення одних з іншими для критичного аналізу їх цілей.

Проблемно-хронологічним методом просякнута уся наша робота, адже ми намагались відслідкувати розвиток міжконфесійного протистояння в Нігерії протягом останніх 2 століть. В результаті використання цього методу, ми домоглись хронологічного, поступового викладу інформації. Метод сприяв дотримання хронології подій при їх аналізі, забезпечував об'єктивність та послідовність при аналізі джерельної та історіографічної бази.

Завдяки ретроспективному методу ми звертались у різні періоди розвитку міжконфесійного протистояння для того, що б краще зрозуміти суть тих чи інших перетворень у даному конфлікті.

Системно-структурний метод проявився у системному викладі матеріалу, допоміг у логічності подачі інформації, послідовності та відповідності інформації до завдань, які ставив перед собою автор. Важливе значення даний метод мав і при структуруванні роботи, створенні плану, виділення розділів та підрозділів наукового дослідження.

Також використовувався загальнонауковий метод та його принципи при написанні роботи, а саме принцип об'єктивності, що дозволив критично підійти до проблеми, що дослідив автор. Принцип альтернативності дозволив подивитись на проблему з різних сторін, а також дав можливість розглянути певні події і явища з тієї точки зору, що автор міг припустити, що б відбулось, якби цих подій не було. Дотримуючись і поєднуючи принципи наукового пізнання ми намагалися забезпечити строгу науковість і достовірність у висвітленні питань розвитку міжконфесійного протистояння в Нігерії та участі міжнародних організацій у вирішенні конфлікту.

Отже, в роботі були використані загальнонаукові методи дослідження, а також суто історичні, що дало змогу підійти об'єктивно до аналізу подій, дати критичну оцінку питанню розвитку міжконфесійного протистояння в Нігерії та розробити підґрунтя для майбутніх досліджень.

РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА МІЖКОНФЕСІЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ В НІГЕРІЇ: ІСТОРИЧНИЙ ТА СУЧАСНИЙ АСПЕКТ

2.1. Історичні передумови виникнення міжконфесійного протистояння в Нігерії

Етнічна і релігійна неоднорідність є дуже важливим питанням в нігерійській політиці ще з часів колоніальної залежності від Великобританії. Умовно територію країни можна розділити на три великих етно-релігійних регіони: Північ (сповідують іслам народності хауса і фулани), Південний Захід (сповідують християнство народність йоруба з невеликим відсотком мусульман) і Південний Схід (християнська народність іґбо). Народи хауса (29% населення країни), йоруба (21% населення) і іґбо (18% населення) є домінуючими в своїх регіонах. Близько 51% населення Нігерії - християни, 48% - мусульмани [1. ст. 19-20].

Іслам грав серйозну роль в житті народностей хауса і фулани ще в ХІХ ст., коли державний і релігійний ісламський діяч Осман дан Фодіо створив Халіфат Сокото і підпорядкував собі більшу частину сучасної північної Нігерії. Тому іслам до моменту приходу колонізаторів вже закріпився на цій території. Британські колоніальні влади активно використовували так звані тубільні влади в особі емірів в своїй системі управління Північної провінцією (так називалася північна частина Британської Нігерії). Що стосується християнства, то найбільш активно воно стало поширюватися з приходом колонізаторів. Основну роль у християнізації місцевого населення зіграли місіонери, які створювали школи і лікарні. До того ж єдиним засобом просування по соціальних сходах на Півдні було отримання західної освіти і прийняття християнства [2. ст. 65-66].

У колоніальний період найбільший набір привілеїв в отриманні освіти та залученні на цивільну службу мали ті, хто проживали в Західному регіоні та Східній області Нігерії народності йоруба і іґбо, християни за віросповіданням. Аналогічна картина зберігалася і в перші два десятиліття

незалежного розвитку. У другій половині 1970-х рр. адміністратори з середовища йоруба і іґбо займали 90% вищих посад у федеральних державних установах [3. ст. 142].

Впливовий мусульманський релігійний діяч північної Нігерії 1960-1970-х рр. шейх Абубакар Гуммі заявляв, що Північ був «відокремленим через своїх унікальних історичних і культурних [ісламських] обставин». На його думку, саме іслам об'єднував і об'єднує народи регіону разом [4. ст. 46]. Таким чином, «іслам є в якійсь мірі синонімом Півночі в політичній матриці країни, і, отже, він є осередок політичних інтересів населення цього регіону» [4. ст. 46].

Перші політичні партії створюються в кінці колоніальної епохи (в кінці 1940-х рр.). Спочатку вони не носили яскраво вираженого етно-релігійного забарвлення та прагнули залучити до своєї діяльності представників всіх народностей і релігій. Серед таких партій варто відзначити Національну раду нігерійських громадян (НРНГ). Першочерговою метою НРНГ було швидке отримання незалежності Нігерією. Однак вже до початку 1950-х рр. НРНГ сконцентрував свої сили на Південному Сході та перетворився в партію іґбо. У 1950 р на Південно-Заході формується етно-регіональна партія Група Дії (ГД), а на Півночі в 1951 р - Північний Народний Конгрес (ПНК). Якщо НРНГ і ГД спочатку мали тільки етно-регіональний характер, то ПНК, крім опори на народність хауса, виділяли свою прихильність ісламу. Зокрема, це проявилось на початку 1960-х рр., коли лідер ПНК Ахмаду Белло спробував створити загальнорегіональний орден Усманійя. Орден розглядався ним як засіб об'єднання всіх мусульман - уродженців Півночі. Впливу ПНК додавало й те, що невелика нігерійська армія (близько 6 тис. осіб в кінці 1950-х рр.) формувалася в основному з хауса.

Якщо до падіння «Першої республіки» в 1966 р провідними партіями були НРНГ, ПНК і ГД, то для захисту інтересів більш вузьких груп населення формуються свої партії. Так, на Південно-Заході, в Лагосі, де також проживають мусульмани, але в меншій кількості і не є більшістю, була

створена Об'єднана Мусульманська партія (ОМП). Її метою була політична боротьба проти домінуючого християнського населення і найвпливовішої партії регіону - Група Дії. Мусульманська меншина на Південному Заході скаржилася на дискримінацію за релігійною ознакою і прагнуло знайти підтримку в особі більш впливового на федеральному рівні ПНК. Таким чином, девіз «Всі мусульмани як один» став основою просування ідеї єдності мусульман в Нігерії.

Крім ГД і НРНГ християнське населення також створювало політичні партії, але вже з акцентом не тільки на регіоналізм, а й на релігію. Існує думка, що політична свідомість християн зародилося під впливом «виклику, кинутого ісламом» [5. ст. 26].

Християни Середнього пояса (центральні штати Нігерії) під впливом дискримінації і невдоволення «ісламським правлінням» Північного Народного Конгресу на чолі з урядом Ахмаду Белло (просував гасло «одна Північ, один народ») мобілізувалися, щоб кинути виклик владі. Першою спробою християнського населення цього регіону стало створення Північної нігерійської немусульманської ліги. Це сталося після того, як влада Півночі вирішили в 1949 р. обмежити діяльність християнських місіонерів в цій області.

Релігія, можливо, зіграла певну роль в державному перевороті 15-16 січня 1966 р. який зруйнував «Першу республіку» в Нігерії. На думку Абубакара Гуммі, релігійного ісламського діяча і близького соратника прем'єрміністра Північної області Ахмаду Белло, однією з причин перевороту 1966 р. було протистояння християн ісламу. Також він стверджував, що метою змовників були політики-мусульмани, наприклад убитий Ахмаду Белло. Крім того Гуммі стверджував, що «лідери заколоту зізналися, що земля іґбо була єдиним місцем, "незіпсованим ісламом"». Заколот був пригнічений генерал-майором Іронсі (іґбо), і він оголосив себе главою військового уряду. Населення Півночі негативно зустріло фактичну узурпацію влади іґбо, і стався новий військовий переворот, але вже на чолі з

Говоном з Півночі. Тисячі іґбо, які проживали на Півночі, були вбиті. Військовий переворот Говона став головною причиною створення на Південному Сході Нігерії Республіки Біафра і початку Громадянської війни.

Військовий переворот 1975 року, вироблений офіцерами-сіверянами, привів в 1979 р. до передачі влади цивільному уряду. Існувала вимога, за якою усі нові партії повинні слідувати принципам єдності країни - рівноправності всіх релігій і народностей. Однак насправді нові партії виявилися спадкоємцями партій «Першої республіки». Національна партія Нігерії (НПН) спиралася на хауса-мусульман на Півночі, Нігерійська партія єдності (НПЄ) - на південно-західних йоруба, Нігерійська народна партія (ННП) - на південно-східних християн іґбо. Більшість у Федеральній палаті представників отримала НПН на чолі з Шагарі, який і став новим президентом Нігерії.

У період «Другої республіки» загострилися міжрелігійні конфлікти. У 1980 р. в місті Кано (на Півночі) спалахнули заворушення під керівництвом проповідника Мохаммеда Марви (Майтаціне). Учасниками хвилювань в основному була молодь з міських низів, яка виступала за очищення ісламу і проти західної культури. Заворушення охопили Кано і околиці: спалювалися християнські церкви, готелі, бари. Всього в Кано за 11 днів заворушень загинуло від 4 до 6 тис. осіб. Метою, яку ставили прихильники Майтаціне перед собою, було знищення всіх, хто долучився до західного способу життя.

У 1983 р. до влади знову приходять воєнні з Півночі, і аж до 1999 р. вони здійснювали управління Нігерією. У 1990 р. молоді офіцери на чолі з Гідеон Орка спробували повалити режим Ібрагіма Бабангіда. Змова була спрямований проти сіверян. Учасники перевороту заявляли, що це не просто ще один переворот, це добре продумана, спланована і проведена революція для маргінальних, пригноблених і поневолених народів Середнього пояса (Middle Belt) і Півдня (християн) для того, щоб звільнити себе і ще не народжених дітей від вічного рабства і колонізації клікою (мусульмани хауса-фулани) цієї країни.

У 1999 р., незабаром після переходу до демократичного режиму, на порядку денному в північній Нігерії виникло питання шариату. Це комплекс приписів, що визначають переконання, а також формують релігійну совість і моральні цінності мусульман, регулює практично всі сфери їх повсякденному житті. Губернатор Ахмед Йеріма запровадив правову систему шариату малікітського масхаба в штаті Замфара в жовтні 1999 р. Завдяки цьому він отримав велику популярність у народі і можливість для реалізації своїх губернаторських амбіцій. Він обіцяв перемогти широко поширену бідність в цьому штаті шляхом впровадження шариату в усі сфери життя суспільства. Населення було незадоволене діяльністю правоохоронних органів і судової системи: злочинність збільшувалася, поки поліція і суди були паралізовані неефективністю і корупцією. Шаріат подавався населенню як засіб вирішення цих проблем - судова система шариату повинна була стати більш швидкою і менш корумпованою. Нарешті, введення шариату ставало підтвердженням своєї релігійної ідентичності, особливо в контексті взаємовідносин між мусульманами і християнами [6. ст. 74].

Починання губернатора Йеріма зустріли підтримку Всенародної партії (ВНП), яка згодом була перетворена у Всенігерійську народну партію (ВННП). ВННП як політична партія прагнула підкреслити свій зв'язок зі старими правлячими політичними партіями на Півночі, які ототожнювалися з консервативною ісламською ідеологією (ПНК і НПН). В результаті вона стала найпопулярнішою партією на Півночі і була основною опозицією правлячої Народно-демократичної партії (НДП). На початковому етапі «демократичної епохи», в період між 1999 і 2003 рр., ісламські священнослужителі підтримували Йеріма і навіть увійшли в його уряд. Все це дало ісламського забарвлення режиму губернатора [7. ст. 29].

Опора влади північних штатів на шаріат викликала широке обурення у федерального уряду, оскільки це суперечило статтям нігерійської Конституції, що оголошувала Нігерію світською державою і забороняла встановлювати яку-небудь релігію державною. Після Замфара ще 11 штатів

ввели на свої території шаріат (Кано, Сокото, Кацина, Баучі, Борно, Джігава, Кеббі, Йобе, Кадуна, Нігер, Гомбе). Християни на Півночі сприйняли це як чергову спробу мусульманської більшості в черговий раз прийти до влади в країні. Християнською Асоціацією Нігерії (ХАН) по всій країні в церквах була організована серія програм інформування віруючих про наслідки нового режиму шаріату. Це створило сприятливі умови для мобілізації християн проти шаріату. Крім того, християни сприйняли реалізацію шаріату в північних штатах як чітку політичну стратегію з боку мусульман-хауса з метою дестабілізації режиму християнського Президента Олусегуна Обасанджо. Архієпископ Ола Макінде, голова Християнської Асоціації Нігерії в Абуджі, заявив, що метою введення шаріату в Нігерії є запобігання або придушення поширення християнства на Півночі. Ще одна мета полягає в тому, щоб повалити уряд Олусегуна Обасанджо, який проповідники шаріату називають урядом на чолі з невірним.

Християнська ідентичність Обасанджо виділилася відразу ж після його звільнення з в'язниці, де він перебував з 1995 р. за підозрою в спробі організації перевороту. Обасанджо розглядався як «можливий месія», деякі навіть вважали, що є божественний план, за яким він повинен бути кандидатом від християн, які з 1979 р. не посідали пост президента Нігерії.

Введення шаріату стало однією з причин початку масових зіткнень мусульманського і християнського населення на Півночі і центральній Нігерії. Заворушення в Кадуні в лютому і квітні 2000 р. виникли на тлі обговорення введення шаріату. У сутичках між християнами і мусульманами загинули в цілому близько 2 000 осіб. Однак навіть це не зупинило введення шаріату, оскільки він став головним політичним гаслом політиків-мусульман.

Населення Півночі не отримало того, що було обіцяно. Представник неурядової організації в штаті Кадуна повідомив, що введення шаріату було зрежисоване, щоб тероризувати людей і маніпулювати довірливим населенням. Політики захопили уми електорату. Неосвічене населення повірило їх словами про те, що шаріат вирішить проблему бідності і

корупції. Багато мусульман вважали, що покарання має бути найменш важливим аспектом шаріату і що першочерговим завданням має бути забезпечення людей прийнятним рівнем життя, доступом до житла, охорони здоров'я та освіти.

Багато мусульман критикували владу за те, що вони використовували шаріат для досягнення особистих цілей. Напередодні виборів 2003 р. кандидати на політичні посади на Півночі, особливо на виборах губернатора, включили релігію як центрального компонента своєї виборчої кампанії. Ісламський лідер в штаті Кадуна зазначив, що всі кандидати на посади губернатора на Півночі говорили про реалізацію шаріату, і якщо вони виграли вибори 2003 році і починали говорити про те, що вони не будуть здійснювати шаріат, то це було б для них політичним самогубством.

Підтримка шаріату також була частиною передвиборної платформи Мухаммада Бухарі - головного кандидата від опозиції в 2003 р. У ході кампанії Бухарі прагнув позиціонувати себе як мусульманин з Півночі. Також усіма способами він прагнув довести свою прихильність шаріату. У міру наближення виборів 2003 р. питання про релігію стало політичним. Кандидати правлячої Народно-Демократичної партії розглядалися на Півночі як противники шаріату. На виборах 2003 р. багато людей робили вибір за релігійною ознакою, і мусульмани, які голосували за Народно-Демократичну партію або президента Обасанджо, розглядалися як «зрадники». Шаріат став питанням як релігійної, так і політичної ідентичності.

Християни не були єдиними, заперечують проти введення шаріату. Деякі мусульмани, в тому числі ряд ісламських священнослужителів, виступали проти цього на тій підставі, що шаріат вводиться з політичних, а не релігійних мотивів. Ісламський богослов в Кадуні повідомив, що мотиви кандидатів були чисто політичними. Це не має нічого спільного з релігією. Реальні потреби людей - охорона здоров'я, освіта і т.п. Політики не зробили нічого в цьому напрямку. Замість цього вони підняли шум з приводу шаріату. Коли політики не змогли вирішити соціальні проблеми, вони сказали, дадуть

шаріат. Це робилося для того, щоб завоювати популярність. Заклик до шаріату сприяє зростанню насильства і соціальної напруженості між мусульманами і немусульманами, і навіть серед самих мусульман.

До кінця другого терміну президента Обасанджо напруженість, пов'язана з шаріатом, згасла. Шаріат перестав відігравати серйозну роль в політичній сфері на Півночі. Це пов'язано з тим, що губернатори не змогли впровадити шаріат в усі сфери життя суспільства, а використовували лише систему покарань шаріату. Обасанджо був серед перших, хто публічно оголосив про «смерть» шаріату на півночі. У 2007 р. він сказав на щорічних зборах Християнської Асоціації Нігерії, що якщо шаріат був би від Бога, то він би вижив, але оскільки шаріат був політично мотивованим - він видихався... Сьогодні так званий шаріат, введений корисливими губернаторами, мертвий.

Дійсно, до 2007 р., коли Умар Муса Ярадуа з Півночі став президентом, шаріат фактично припинив діяти в більшості штатів (за винятком Кано). Випадок Кано відрізняється тим, що губернатор був ревним мусульманином. Губернатор Шекарау використовував шаріат для вирішення проблем розвитку штату за допомогою створення комісії Зіках і ради хізбу. Комісія Зіках - це установа для збору податків з населення. Вона мала широку програму для боротьби з убогістю, що включає надання медичної допомоги, початкового капіталу місцевим підприємцям, професійне навчання безробітних молодих людей, а також допомога літнім. Рада хізбу - це ісламський воєнізований орган штату, який працює з урядом і поліцією з метою сприяння миру в суспільстві.

Розуміння шаріату владою північних штатів відрізнялося від народного розуміння. Населення чекало, що шаріат вирішить проблему корупції і бідності. Однак за фактом шаріат був лише політичним гаслом. Приведення у виконання безлічі вироків шаріатських судів відкладалося. З 2000 по 2004 р., принаймні, десять чоловік були засуджені до смерті за вбивство, содомію і перелюб. Станом на вересень 2004 р. тільки один вирок був приведений у

виконання [8. ст. 43]. Таким чином, вся суворість покарань в шаріатському кримінальному праві компенсується тим, що влада не прагне приводити свої вироки у виконання.

Політика і релігія в Нігерії мають тісний зв'язок з часів колоніального панування Великобританії. Виходячи з викладених фактів, можна зробити висновок, що іслам став співвідноситися з Північчю, а християнство (всі його напрямки) - з Півднем. Це є досить серйозною проблемою для сучасної Нігерії, оскільки така етно-релігійна орієнтованість політики призводить до зародження міжрелігійної напруженості.

2.2. Сучасний стан міжконфесійного протистояння в Нігерії в 2018-2021 рр.

Центральне місце в мусульмано-християнських конфліктах займає організація «Боко Харам». Дана організація виникла на основі групи «Послідовники вчення пророка і мігранти», що сформувалася в 1995 році на північному сході Нігерії і створеної для пропаганди салафітського напрямку ісламу. З того моменту, як рух очолив Мохаммед Юсуф в 2002 році, воно набуло свою назву «Товариство прибічників поширення вчення пророка і джихаду», яке в свою чергу було більш відоме, як «Боко Харам» (на мові хауса змістом цих слів є «Західна освіта гріховна») [8, ст.87]. М. Юсуф закликав однодумців вести боротьбу за порятунок від світського принципу в освіті і західного способу життя, зміну влади і створення ісламської держави [3]. Після створення організації, з боку «Боко Харам» почалися насильницькі дії проти чинного уряду, яке вони звинувачували в підтримці християнізації Нігерії. Дане угруповання відоме багатьма терактами, наприклад, підриг бомби у будівлі ООН, що забрав життя 24 осіб (26 серпня 2011 року); серія терактів в декількох містах, які зруйнували поліцейські ділянки, військову базу і кілька храмів, а також в результаті яких загинуло 150 нігерійців (4 листопада 2011 року) [9, ст.44]. Одними з найбільш відомих атак можна також назвати різдвяні атаки, коли в день католицького Різдва угруповання

справило серію терористичних дій в християнських храмах міст Абуджа, Джос, Гадака, Джаматуру (25 грудня 2011 р.) У 2012 році бойовиками була проведена атака міста Кано, в квітні 2014 року в штаті Борно було організовано викрадення понад 270 школярок-християнок (поясненням послужило те, що дівчатам вже пора покинути школу і вийти заміж) [6], через кілька років, в лютому 2018 року сталась подібна ситуація в селі Дапчі, коли було викрадено 110 школярок [1]. У січні 2015 року в тому ж штаті було спалено 16 міст і сіл. У березні 2015 року «Боко Харам» присягнула на вірність організації «Ісламська держава» [2, ст.113]. У тому ж році почалося поширення впливу угруповання не тільки на Нігерію, а й на прикордонні райони. Дії угруповання не зупиняються і на багатьох новинних порталах можна знайти практично щоденні описи терористичних актів. При цьому, виступаючи проти західної культури, освіти, науки, діяльність «Боко Харам» виходить за межі релігійного контексту, може виступати проти будь-якої суспільної і політичної діяльності. І крім випадів проти інших релігійних течій, дана організація виступає і проти ісламу (її мета - створення ісламської халіфату, поширення шаріату на території всієї країни і, що вже було згадано, викорінення західної культури з життя Нігерії). Так, в місті Мубі на північному сході країни регулярно відбуваються теракти. На початку травня 2018 року сталась атака на мечеть даного населеного пункту. За даними очевидців, один із смертників підірвав себе в мечеті після закінчення служби, другий - підірвав снаряд на ринку, який знаходиться в безпосередній близькості від першого вибуху, в момент, коли віруючі бігли зі служби. В результаті теракту загинуло близько 90 осіб. Аналогічний випадок стався в цьому ж місті в листопаді 2017 року, в результаті чого загинуло близько 50 осіб [10].

Однак на діяльності організації «Боко Харам» релігійна конфронтація на території Нігерії не закінчується. Так, наприклад, в кінці червня 2018 року в штаті Плато прокотилися запеклі сутички між мусульманами і християнами, в ході яких загинуло понад 200 осіб. У жовтні того ж року

відбулися зіткнення між представниками релігійних течій в штаті Кадуна, в результаті яких загинуло 55 осіб. При цьому більшість інцидентів не закінчується на одиночному зіткненні, практично завжди в подібних ситуаціях «друга сторона» виступає з відповідною реакцією, навіть після втручання органів влади [7].

Проблематика дерадикалізації учасників радикальних ісламістських груп є однією з актуальних в порядку денному світової політики. По всьому світу розгортаються конфлікти нового типу, в яких екстремістські недержавні і квазідержавні утворення протистоять державі і мирному населенню. Найбільшу загрозу міжнародній безпеці становлять збройні джихадистські угруповання. Світовий досвід боротьби з угрупованнями подібного типу свідчить про те, що численні і масштабні контртерористичні компанії, спрямовані на боротьбу з екстремістами військовою силою, не завжди приводили до помітного зменшення загроз, замість ліквідованих виникали нові групи, практики незаконного насильства трансформувалися і приймали нові форми.

Зростаюче усвідомлення цих проблем призвело до актуалізації комплексної контртерористичної політики, що включає в себе не тільки силові підходи. Такі країни, як Саудівська Аравія, Сінгапур, Малайзія, Ємен, запропонували програми дерадикалізації ісламізму, спрямовані на засуджених і підозрюваних терористів, на відмову їх від ідеології насильства і повернення до мирного життя, на зміну «сердець і умів» терористів.

Незважаючи на критику, якій піддаються ці програми з боку громадських активістів, представників місцевих громад, досвід їх реалізації заслуговує на увагу і вивчення.

У субсахарській Африці особливий дослідницький і практичний інтерес представляють програми дерадикалізації ісламістів запропоновані Нігерією. Нігерія, яка є найбільш населеною країною Африки - 205 млн. осіб і з числом мусульман - 107 млн - продовжує залишатися однією з

нестабільних зон на континенті. Уже понад 10 років Нігерія бореться з терористичною організацією «Боко Харам». Статистика дій цієї організації, демонструє нечуване насильство, викрадення і вбивства людей по всій Нігерії. За даними приватної американської організації в сфері міжнародних зв'язків «Рада з міжнародних відносин» (проект «Nigerian Security Tracker»), починаючи з 2011 р., в результаті дій цієї організації більш 50 тис. осіб, в основному цивільних осіб, загинули, 2,1 млн. осіб були переміщені, 7 млн людей потребують гуманітарної допомоги. З 2012 р. «Боко Харам» викрала щонайменше 2000 жінок і дівчаток, в тому числі понад 200 дівчаток в 2014 р. з середньої школи в районі місцевого самоврядування Чібок в штаті Борно.

У березні 2014 р. радник президента Нігерії з національної безпеки М. Дасукі публічно представив стратегію «м'якого» підходу до боротьби з тероризмом [Countering Violent Extremism (CVE) Program]. В її реалізації - поряд з державними органами, управлінськими структурами на рівні штатів і місцевих спільнот - передбачалося задіяти громадянське суспільство, в тому числі вчених, старійшин і релігійних лідерів. Стратегія, представлена М. Дасукі, включала такі напрямки контртерористичної діяльності: дерадикалізація затриманих терористів і підозрюваних; розробка плану економічного відновлення північного сходу країни, що включає шість штатів; мобілізація суспільства на боротьбу з тероризмом на базі сімейних, культурних, релігійних та національних цінностей.

Особлива увага повинна була приділятися молоді, яка не тільки відчуває себе маргінальною частиною суспільства через обмежений доступ до соціально-економічних ресурсів, а й відчуває конфлікт ідентичностей - релігійної, етнічної та регіональної.

У травні 2015 року набрав посаду президент Нігерії Мухаммаду Бухарі. Його передвиборна програма базувалася на трьох обіцянках, одним з яких була боротьба з «Боко Харам». У квітні 2018 року після звільнення однієї з груп «Боко Харам» 105 раніше викрадених дівчаток, М. Бухарі заявив: «Ми

готові реабілітувати і інтегрувати членів, які розкаялися, в більш широке суспільство».

Сьогодні в Нігерії діють три програми дерадікалізації ісламістів: у в'язниці в Куджі; в громадах в штаті Борно; програма, названа «Операція" Безпечний коридор "» (OPSC), в штаті Гомбе. Кожна програма орієнтована на певний тип учасників збройних формувань «Боко Харам».

Програма реабілітації «Операція" Безпечний Коридор "» діє з 2016 року і охоплює колишніх бойовиків «Боко Харам» з низьким рівнем ризику повернення їх до терористичної діяльності. Програма фінансується федеральним урядом і координується військовими. В рамках програми працюють понад 100 урядових експертів, включаючи імамів, фахівців з дерадікалізації екстремістів, психологів, соціальних працівників, педагогів, і наркологів з 13 міністерств і відомств уряду. Програма поширюється тільки на тих колишніх бойовиків, хто висловив готовність покаятися і до кого немає претензій від відповідних державних органів.

Учасники («клієнти») програми протягом 16 тижнів (реальний термін може досягати і року) в таборі отримують психологічну та медичну допомогу, освоюють професійну підготовку і слухають лекції імамів, які на основі релігійних джерел переконують їх відмовитися від застосування насильства як на рівні ідеології, так і на практиці.

Станом на листопад 2018 р. 101 «клієнт» пройшов участь в програмі OPSC з моменту її створення, 157 учасників зазнали дерадікалізації (всі чоловіки віком від 16 до 57, близько 30 до 18-ти років, багато добровільно приєдналися до «Боко Харам» або були примусово включені в цю організацію до 18 років).

Проходження програми OPSC складається з чотирьох основних етапів. На першому етапі визначається, на якому рівні ризику знаходиться потенційний учасник програми, чи немає його серед осіб, які перебувають у розшуку. Збирається комплексна інформація про учасника програми, «клієнти» проходять медичне обстеження і реєструються в базі даних ДНК.

Другий етап спрямований на те, щоб завоювати довіру «клієнтів» до програми і її співробітників. Співробітники установи роз'яснюють мету програми і дають гарантії конфіденційності своєї роботи з «клієнтами», а також гарантію того, що проти учасників програми в подальшому не будуть порушені кримінальні справи. Співробітники центру (імам, психолог, консультант з питань наркотиків, соціальний працівник і т. п.) працюють з групами в 30 чоловік. Ключове місце на цьому етапі займає робота імама. Для колишніх бойовиків «Боко Харам», релігійно мотивованих на насильство, взаємодія з імамом має величезне значення. Саме імами, ґрунтуючись на релігійних текстах, допомагають авторитетно спростовувати інтерпретації насильства в ісламі, які транслують ідеологи «Боко Харам».

Третій етап - власне дерадикалізація ісламістів. На цьому етапі експерти центру зосереджують свою увагу і професійні зусилля на питаннях релігійної ідеології, політичних образах і постконфліктних травмах своїх підопічних. Учасник програми освоює ту чи іншу прикладну професію, наприклад, вчиться столярним навичкам, пошиттю одягу або виготовленню взуття. Учасників програми навчають також основам грамотності, математики та громадянської освіти, щоб вони краще розуміли, як працює система державної влади, як можна легально брати участь в політичній боротьбі і як, в разі необхідності, подавати скарги відповідним органам влади.

Заключний етап - реінтеграція колишніх бойовиків в суспільство, є особливо важливою частиною програми дерадикалізації. Зрозуміло, що, якщо учасники не готові повернутися в суспільство або якщо місцева громада не захоче прийняти їх назад, дієвість програми буде зведена до нуля. «Клієнти» вибирають місце, куди вони хочуть переїхати, і часто це місце, де проживають члени їх сімей. З членами сімей зв'язуються, щоб отримати їхню згоду, після чого до процесу реінтеграції залучаються місцеві громадські і релігійні лідери, вони повинні підготувати співтовариство до повернення колишнього бойовика. Реінтеграція учасників OPSC - одна з головних

проблем програми, місцеві спільноти зазвичай не готові прийняти дерадикалізованих бойовиків.

В даний час програма «Операція" Безпечний Коридор "» піддається критиці як з боку експертів, так і з боку представників місцевих громад. Звертається увага на вразливість наступних пунктів (позицій) програми:

1. Відсутні чіткі і ясні критерії того, хто і на яких умовах має право бути включеним в програму. У документах, які обґрунтовують програму, немає чітких критеріїв того, що означає - «низький рівень ризику». У в'язницях Нігерії містяться тисячі затриманих - зараховуються до «Боко Харам», багато хто з передбачуваних бойовиків затримані на підставі сумнівних відомостей і звинувачень з боку місцевих груп ополчення, доказів проти них недостатньо або вони відсутні.

2. У Нігерії немає установи, що працює з громадами, яким належить прийняти учасника програми по її завершенні. Члени місцевих громад, куди були повернуті після програми колишні бойовики "Боко Харам», не готуються заздалегідь до прийому їх місцевим співтовариством і не інформуються про можливі ризики їх соціалізації. Це призводить до опору, неготовності місцевих жителів прийняти в своє середовище колишніх бойовиків. Особливу групу потребуючих соціалізації складають жінки і дівчатка, викрадені або ті, які проживали на територіях, контрольованих «Боко Харам». Вони стикаються з стигматизацією, підозрою і недовірою. Особливо жінки, які мають дітей від бойовиків "Боко Харам». Багато людей розглядають їх присутність як пряму загрозу, побоюючись, що вони піддалися радикалізації і можуть вплинути на інших.

3. Неясно, що є критеріями успіху програми дерадикалізації ісламістів. Частина експертів стверджує, що мета дерадикалізації повинна полягати в тому, щоб переконати людей відмовитися від практики насильства в сьогоденні. Прихильники цього підходу вважають успіхом масовий вихід з ісламістських груп, підписання мирних угод або припинення збройних дій. Інші експерти стверджують, що дерадикалізація повинна бути спрямована не

тільки на усунення радикальної поведінки, але і на відмову від того, що стоїть за ідеологією екстремістських, насильницьких дій.

4. Програма OPSC по дерадікалізації спрямована на чоловіків, ігноруючи потреби і інтереси жінок і дітей.

5. Практично відсутня соціальна та психологічна допомога жертвам «Боко Харам», які втратили своїх рідних і майно, і отримали травми. В очах жертв поблажливість держави по відношенню до колишніх бойовиків виглядає як образа.

2 січень 2019 року Міністерство оборони Нігеру оголосило, що в ході масштабної операції з використанням сухопутних і повітряних сил в районі озера Чад, урядова армія країни знищила понад 200 бойовиків радикальних угруповань "Боко Харам". Він уточнив, що операція була почата 28 грудня 2018 року. Основні ударні війська атакували бойовиків в долині річки Комадугу і на островах на озері Чад.

14 січень 2019 року бойовики "Боко Харам" захопили місто РУНН в Нігерії.

15 січень 2019 армія Нігерії відбили місто Ранн від "Боко Харам".

30 січень 2019 року понад 30 тисячі нігерійців бігли в Камерун через "Боко Харам".

1 лютого 2019 року бойовики "Боко Харам" вбили в Нігерії 60 мирних жителів.

5 лютого 2019 року бойовики радикального угруповання "Боко Харам" вбили шість чоловік під час серії терактів на північному сході Нігерії.

23 лютого 2019 року терористичне угруповання "Боко Харам" в день президентських і парламентських виборів в Нігерії спробували прорватися в Майдугурі, столиці штату Борно. Не менше 13 снарядів були випущені з боку ісламістів в місті Майдугурі. Терористи з "Боко Харам" спробували увійти в місто, але були відкинуті. В результаті бою, що зав'язався загинув один нігерійський солдат, 20 були поранені.

10 березня 2019 року змішаний військовий контингент багатонаціональних сил африканських країн, створені для нейтралізації терористичних загроз в районі озера Чад, загинули щонайменше 50 терористичних угруповань "Боко Харам".

20 березень 2019 року на північному сході Нігерії в результаті нападу терористичної організації "Боко Харам" вбили 5 людей.

22 березень 2019 року в ході зіткнення з ісламістами в Чаді загинули 23 солдатів.

24 березня 2019 року бойовики "Боко Харам" загинули понад 20 солдатів чадської армії.

27 березня 2019 року бойовики "Боко Харам" вбили 10 жителів Нігеру.

4 квітень 2019 року бойовики "Боко Харам" вбили 18 військових в Нігерії.

27 липня 2019 року бойовики радикального угруповання "Боко Харам" присягнули на вірність терористичної організації "Ісламська держава" на мотоциклах приїхали в одне із сіл в штаті Борно на північному сході Нігерії і відкрили вогонь по людям повертаючись з траурної церемонії. Число жертв нападу було 65 осіб, не менше десяти мирних жителів отримали важкі поранення.

Взаємовідносини ісламу і християнства як на території Африки, так і Нігерії зокрема залежать не тільки від релігійного фактора, але і тісно переплетені з етнічними, родоплеменими, а також і політичними аспектами. Таким чином, для припинення розгоряння конфліктів на території країни необхідно перетворити законодавство таким чином, щоб воно враховувало інтереси всієї або ж хоча б основної маси населення, прагнуло до досягнення соціальної рівності, а також гарантувало загальний закон для всіх. Важливо, щоб уряд не тільки намагався запобігти виникненню нових міжконфесійних конфліктів, а й постарався послужити певним мостом для формування діалогу між представниками релігійних течій.

РОЗДІЛ 3. ПРОЦЕС ВРЕГУЛЮВАННЯ МІЖКОНФЕСІЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ В НІГЕРІЇ ЗА УЧАСТІ МІЖНАРОДНИ ОРГАНІЗАЦІЙ

3.1. Участь МКЧХ в урегулюванні міжконфесійного протистояння в Нігерії

Незважаючи на те, що в новинних програмах по всьому світу домінують повідомлення про військові дії в Ємені, Сирії, а про збройний конфлікт на північному сході Нігерії в ЗМІ говориться менше, саме в Нігерії проводиться п'ята за масштабами гуманітарна операція МКЧХ в світі. Невгамовне збройне протистояння призвело до знищення цілих громад, засобів до існування і економіки регіону, що залежить від сільського господарства, зробивши неможливими обробку землі та скотарство на великих територіях через постійну загрозу нападів, пише Леонард Блейзбі, глава департаменту захисту, Делегація Міжнародного Комітету Червоного Хреста (МКЧХ) у Федеративній Республіці Нігерії.

Нігерія, де проживає приблизно 205 мільйонів чоловік, - сама густонаселена країна Африки. ВВП Нігерії становить майже 500 мільярдів доларів, що робить її економіку найбільшою на Африканському континенті. Нігерія - один з головних виробників нафти, країна, що займає третє місце в світі за розміром кіноіндустрії, і батьківщина всесвітньо відомих письменників і спортсменів. Крім того, вона першою на Африканському континенті отримала Нобелівську премію з літератури і золоту олімпійську медаль з футболу. На жаль, вже протягом декількох десятиліть з часу отримання незалежності від Сполученого Королівства в 1960 році в Нігерії тривають збройні конфлікти і насильство. Зараз нігерійці страждають від насильства і відсутності безпеки, і найбільш відомий збройний конфлікт, що охопив північний схід країни. Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ) працює в Нігерії з 1988 року.

Причина цього затяжного збройного конфлікту носить політико-релігійний характер. Збройні групи ясно дали зрозуміти, що борються за створення в регіоні ісламської держави в такому вигляді, в якому вони його собі уявляють. З 2009 року в результаті збройного конфлікту десятки тисяч людей загинули або отримали каліцтва, майже два мільйони людей перемістилися всередині країни, а конфлікт перекинувся і на сусідні держави. Невгамовне збройне протистояння призвело до знищення цілих громад, засобів до існування і економіки регіону, що залежить від сільського господарства, зробивши неможливими обробку землі та скотарства на великих територіях через постійну загрозу нападів.

У північно-центральному регіоні протягом останнього десятиліття загострився багаторічний конфлікт між хліборобами і скотарями. Деякі експерти пов'язують це з боротьбою за скорочення ресурсів, а також зі зміною клімату. У зв'язку з тим, що за останні 50 років населення Нігерії збільшилось в три рази, орних земель для підтримки малопродуктивних сільськогосподарських систем країни стає недостатньо і при цьому спостерігаються опустелювання і погодні аномалії. Крім боротьби за права на землю і пасовища, ситуацію в цьому регіоні дестабілізують етнічне насильство і злочинність, включаючи викрадення людей.

У самій південній частині країни, відомої як Дельта річки Нігер, також бушує насильство. Багатство цього нафтогазового регіону не привело до поліпшення життя місцевих жителів, і в кінці 1990-х років молодь почала збройну боротьбу проти нігерійської держави. Ця хвиля насильства спала завдяки оголошеній урядом в 2009 році програми амністії, але спалахи насильства в містах не припинилися, продовжуються випадки крадіжки нафти і етнічні конфлікти, що зіштовхують між собою сусідні села. Межує з Дельтою річки Нігер південно-східний регіон, який в 1960-і роки знаходився в центрі громадянської війни, сьогодні переживає нову хвилю насильства, в якійсь мірі пов'язану з сепаратистськими настроями, які призвели до

громадянської війни. В результаті придушення діяльності агітаторів загинуло безліч людей, і напруженість наростає.

Конфлікт і насильство, що тривають у багатьох регіонах Нігерії, мають важкі наслідки для життя багатьох тисяч людей. Розпочата в 2020 році пандемія COVID-19 посилила цю гуманітарну кризу. Через збройного конфлікту доступ до медичних послуг для поранених і хворих на північному сході серйозно утруднений. Для надання їм допомоги МКЧХ намагається застосовувати комплексний підхід. Він має на увазі турботу про пацієнтів починаючи з рівня громади або поля бою і аж до повернення до повноцінного життя.

Робота починається з навчання прийомам надання першої допомоги співробітників служб швидкого реагування; підтримки системи первинної медичної допомоги в вигляді медикаментів та обладнання; навчання в області травматології, репродуктивного здоров'я, терапевтичної медицини, харчування, вакцинування, підтримки психічного здоров'я та психосоціальної допомоги.

Фахівці МКЧХ також займаються військово-польовою хірургією і проводять навчання в цій області, надають екстрену травматологічну допомогу і займаються фізичною реабілітацією людей з обмеженими можливостями. МКЧХ прагне розширити доступ до охорони здоров'я, співпрацюючи з Нігерійським товариством Червоного Хреста, Міністерством охорони здоров'я і місцевими громадами. Ми також адаптували наші методи роботи в умовах пандемії з точки зору організації нашої діяльності і для того, щоб більш ефективно захищати людей, які належать до груп ризику.

Більшість з майже двох мільйонів чоловік, які були змушені покинути свої будинки в результаті збройного конфлікту на північному сході Нігерії, - жінки і дівчатка. Переміщені особи живуть у важких умовах в переповнених тимчасових таборах і в приймаючих їх громадах без соціальної підтримки та постійних джерел доходу. Багато з них були змушені переміщатися

неодноразово. Здатність цих людей до виживання знаходиться на межі, і пандемія COVID-19 являє для них особливо серйозну загрозу.

МКЧХ надає екстрену допомогу у вигляді продовольства, води і даху над головою переміщеним особам, які проживають в таборах, і приймаючим співтовариствам, які намагаються їх підтримати. Там, де функціонує ринок, тисячі людей отримують продовольчу і фінансову допомогу. МКЧХ будує водоочисні та санітарні об'єкти для переміщених осіб, щоб вони жили в прийнятних санітарно-гігієнічних умовах і могли уникнути захворювань, що передаються з водою. Переміщеним особам також надають будівельні матеріали, щоб вони самі будували собі житла.

Коли люди біжать від бойових дій на північному сході Нігерії, часто трапляється, що члени сімей втрачають один одного і багато хто з них, особливо діти та літні особи, пропадають безвісти. У МКЧХ зареєстровано вже майже 24 000 зниклих без вісті - це найвищий світовий показник. Сім'ї нічого не знають про їхню долю і місцезнаходження. МКЧХ займається роботою з розшуку зниклих безвісти і їх возз'єднання з рідними в тісній співпраці з Нігерійським товариством Червоного Хреста.

Допомагаючи постраждалим через збройного конфлікту і насильства в Нігерії знову знайти кошти для існування, МКЧХ взаємодіє з організаціями приватного сектора. Цікавим прикладом є Фонд Тоні Елумелу, благодійна організація, мета якої полягає в наданні підтримки африканським підприємцям. Завдяки співпраці МКЧХ з Фондом Тоні Елумелу близько 500 підприємців з північно-східного і південного регіонів Нігерії отримали початковий капітал, щоб відкрити малі і середні підприємства. МКЧХ намагається допомогти людям знайти фінансову незалежність і почуття власної гідності, зайнявшись справою, яка дозволяє їм заробляти на життя, і партнерство з Фондом стало послужило підтримкою цих зусиль.

Про значення Нігерії в Африці говорить і той факт, що в її столиці - Абуджі - знаходяться 102 посольства, що дозволяє МКЧХ вести важливий діалог про свою роботу і гуманітарні проблеми з представниками багатьох

країн світу, в тому числі Російської Федерації. Деякі з цих країн є фінансовими донорами МКЧХ і виділяють кошти на проведення гуманітарних операцій в Нігерії.

3.2. Шляхи допомоги міжнародних організацій в урегулюванні міжконфесійного протистояння в Нігерії

4 лютого 2015 - Боротьба з торгівлею людьми та тероризмом в Нігерії була посилена на цьому тижні після запуску двох нових проектів Уряду Японії спільно з Управлінням ООН з наркотиків і злочинності (УНЗ ООН). Спрямовані на підвищення потенціалу вирішенні цих загроз на національному рівні, проекти ґрунтуються на Плані дій, підписані між Японією і УНЗ ООН після 5-й Токійської міжнародної конференції з розвитку Африки. У Плані УНЗ ООН і Японія зобов'язалися посилити регіональну співпрацю, зокрема щодо попередження злочинності і реформи кримінального правосуддя в Африці, Афганістані та сусідніх країнах, а також в Південно-Східній Азії.

Виступаючи на підписанні, Альдо Лалі-Демоз, заступник Виконавчого директора УНЗ ООН, говорив про довгий шлях, який ООН і Японія пройшли в боротьбі з наркотиками, злочинністю та тероризмом: "Ми зобов'язуємося, що японський уряд і УНЗ ООН будуть і надалі триматися щільно і збалансовано співпрацювати в боротьбі з цими злочинами не тільки в Нігерії, а й на світовому рівні".

Посол Японії в Нігерії Рюїчі Сьодзо (Ryuichi Shoji) тим часом відзначив успіхи УНЗ ООН в Нігерії, зокрема ті, які пов'язані зі зміцненням потенціалу слідчих і прокурорів. У світлі цих досягнень він говорив про важливість двох нових проектів: "В рамках цих проектів ми сподіваємося, що Нігерійські організації зможуть посилити свої можливості переслідування і боротьби з торгівлею людьми, та Нігерія зможе протистояти тероризму".

Завдяки фінансовій підтримці Японії, обидва проекти будуть засновані на тривалому партнерстві УНЗ ООН з урядом Нігерії в зміцненні системи

кримінального правосуддя країни. Боротьба з тероризмом буде посилена за допомогою винесення обвинувачень, заснованих на доказах, і зміцнення міжнародного співробітництва, можливості Національного Агентства по забороні торгівлі людьми, в свою чергу, повинні бути розширені. Японії буде підтримувати поточну роботу УНЗ ООН в боротьбі з тероризмом в Нігерії, яка фінансується Європейським Союзом, а також роботу Організації з боротьби з торгівлею людьми між урядом Нігерії, Європейським Союзом та Швейцарією. У доповненні до цих двох нових проектів Японія також підтримує діяльність УНЗ ООН в ширшому регіоні Західної Африки. Нещодавно Японія профінансувала внесок УНЗ ООН в Комплексну стратегію ООН щодо Сахеля, поряд з діяльністю, спрямованою на зміцнення потенціалу країн Сахеля в пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних в результаті злочинної діяльності і засобів, використовуваних для фінансування тероризму. Японія також вносить свій внесок в проекти, спрямовані на боротьбу з прекурсорами в Західній Африці, і на підвищення регіонального і національного потенціалу в області боротьби з торгівлею людьми.

ВИСНОВКИ

В ході дипломної роботи було повністю досягнуто поставлену мету, а саме на основі широкої джерельної бази, з урахуванням новітніх досягнень вітчизняної та зарубіжної історіографії, політичних, соціальних та економічних процесів у світі досліджено міжконфесійне протистояння в Нігерії та участь міжнародних організацій у врегулюванні цього питання.

Для досягнення поставленої мети було виконано наступні завдання: наведено характеристику понять та суті міжконфесійного та етнополітичного конфлікту; проаналізовано історичні передумови виникнення міжконфесійного протистояння в Нігерії; визначено сучасний стан міжконфесійного протистояння в Нігерії на сучасному етапі; розкрито вплив МКЧХ на врегулювання ситуації в країні та сформульовано шляхи допомоги міжнародних організацій у врегулювання протистояння в державі.

В результаті зроблено наступні висновки.

Нігерія є важливим міжнародним актором не лише Західної Африки, а й всього африканського регіону, що в свою чергу викликає особливу увагу до як до внутрішніх, так і до зовнішніх проблем та подій, що пов'язані з цією державою.

На території Африки орудує близько 10 офіційно признаних міжнародних терористичних угруповань. Не рідко, терористи та терористичні організації, серед яких є одна з самих радикальних на сьогоднішній день – «БокоХарам», виправдовують свою діяльність приналежністю до тієї, чи іншої релігійної групи, своєрідним трактуванням священних писань, тощо. Ця організація підриває безпеку не тільки держав басейну озера Чад, а й усьому світу, так як ставить за мету знищення західних цінностей та розповсюдження ісламу.

Природа і характер міжконфесійних відносин визначається тією чи іншою мірою відмінностями в світоглядних системах принципів, цінностей, ідеалів і переконань і в громадських інтересах. Тому міжконфесійні

відносини завжди включають в себе світоглядні і соціальні розбіжності і протиріччя, аж до протистояння світоглядних систем.

Африканські конфлікти мають досить складну, комплексну природу. Виділити серед них однозначно конфлікти чисто релігійні не є можливим. Разом з тим релігійні чинники справляють істотний і швидко зростаючий вплив на умови, характер і наслідки внутрішньонаціональних і регіональних конфліктів.

Найбільш гостру загрозу наростання релігійних конфліктів несе в собі швидке загострення конкуренції між найбільшими релігіями макрорегіону - християнством і ісламом і між напрямками цих релігій. Ісламо-християнські відносини в субсахарській Африці, крім ціннісно-світоглядних відмінностей, містять в собі гострі цивілізаційні та етнополітичні суперечності, в силу того, що характер цих відносин багато в чому визначається конкуренцією різних релігійно-цивілізаційних проектів і інтересами етнополітичного самовизначення африканських народів.

Разом з тим не можна не враховувати присутність в міжконфесійних відносинах етно-національного і регіонального рівнів консолідуючих чинників, здатних об'єднувати представників різних конфесій, релігійних об'єднань і організацій, в тому числі африканських християн і мусульман. Об'єднуючу роль виконують загальні установки і цінності африканської ментальності, африканської історичної пам'яті, тощо. Важливу роль відіграють різні міжнародні організації, які прискорюють процес встановлення миру, порядку та діалогу між різними конфесіональними групами та етносами, беручи на себе самі різноманітні ролі: від посередництва, до головування відносно тих чи інших заходів.

Так, Червоний Хрест займається відновленням районів та реабілітацією постраждалих, що найбільше зазнали та зазнають шкоди від нападів терористів (переважно північна та північно-східна частина Нігерії). ООН, яка

виступає в ролі «порадника», «помічника», «колеги», виряджає спеціальні місії, проводить спільні навчання з армією Нігерії, пригортає увагу міжнародних акторів до проблеми, тощо.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеевский А. Религиозная безопасность России: термины и определения. — Москва — Белгород, 1997.
2. Арестов В. Релігійний екстремізм: зміст, причини і форми прояву, шляхи подолання / В. Арестов. — Автореф. дис. канд. філос. наук. — К., 2013. — 23 с.
3. Бузова Т. Феномен релігійного екстремізму/ Т. Бузова. — Автореф. дис. канд. філос. наук. — К., 2009. — 18 с.
4. Вебер М. Вибрані твори / М. Вебер. — К.: Прогрес, 2000. — 972 с.
5. Гбенга Ибилола. Религиозная «холодная война» в Африке и перспективы межконфессиональной гармонии в контексте Нигерии // Африка в контексте отношений «Север — Юг»: IX Конференция африканистов. Москва, 21–23 мая 2002 г. М.: Институт Африки РАН, 2002. С. 170.
6. Григорьянц В. Зона противостояния (К вопросу об этноконфессиональной конфликтности на постсоветском пространстве) // Этнический мир. — 2002. — № 11.
7. Декларации принципов толерантности. Утверждена резолюцией 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 года. Ст. 1. Понятие толерантности [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.unesco.ru/files/docs/shs/decl_princ_-tolerance_rus.pdf
8. Декларация о ликвидации всех форм нетерпимости и дискриминации на основе религии или убеждений (25 ноября 1981 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.un.org/russian/document/declarat/relintol.htm>
9. Декларация о правах лиц, принадлежащих к национальным, этническим, религиозным и языковым меньшинствам (18 декабря 1992 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [<http://www.un.org/russian/document/gadocs/convres/r47-135.pdt>]

10. Драгунский Д. Демографический туман и национальные перспективы // Государство и антропоток [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [http:// antropotok.archipelag.ru/text/a293.htm](http://antropotok.archipelag.ru/text/a293.htm)
11. Дюркгейм Э. Элементарные формы религиозной жизни. Тотемическая система в Австралии / Э. Дюркгейм. — М.: Канон, 2005. — 390 с.
12. Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / [відп. ред.: Ю. Римаренко, І. Курас]. — К., 1993. — 816 с.
13. Ислам в Западной Африке. М. : Наука, 1988. 267 с.
14. Інформаційна безпека: соціально-правові аспекти / Остроухов В.В., Петрик В.М., Присяжнюк М.М. та ін.; за заг. ред. Є.Д.Скулиша. — К.: КНТ, 2010. — 776 с.
15. Конфликты на Востоке. Этнические и конфессиональные / Под ред. проф. А.Д. Воскресенского. — М.: Аспект-Пресс, 2008. — 512 с.
16. Короленко А., Ліщук А. Релігійна безпека: історія, тенденції, проблеми / А. Короленко, А. Ліщук. — Х.: Соціум, 1997. — 234 с.
17. Малишева Д. Релігійний фактор у збройних конфліктах сучасності: країни Азії та Африки у 70080 рр. / Д. Малишева. — Л., 1991. — 189 с.
18. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс . — 20е изд. — М. : Политиздат. — Т. 35. — 1964. — 418 с.
19. Методологія державного управління / наук.0ред. колегія: Ю.П. Сурмін (співголова), П.І. Надолішній (співголова) та ін. — 2011. — С. 660—661.
20. Нигерия. Справочно-монографическое издание. М. : Ин-т Африки РАН, 2013. 378 с.
21. Носков Ю. Соціально-філософський аналіз впливу релігійного чинника на національну безпеку держави: дис. ... доктор, філос. наук. — Х., 2000. — 340 с.

22. Носков Ю.Г. Релігійний фактор і духовна безпека: монографія. — Х.: Проспект, 2000. — 263 с.
23. Окот п'Битек. Африканские традиционные религии: Пер. с англ. М.: Наука, 1979.
24. Политическая конфликтология: Учебное пособие / Под ред. С. Ланцова. — СПб., 2008. — 319 с.
25. Релігія і політика в сучасній Україні / Курас І.Ф., Рибачук М.Ф., Кирюшко М.І., Фещенко П.І. — К., 2000. — 272 с.
26. Решения Римской встречи Совета "СБСЕ и новая Европа — наша безопасность неделима". Рим, 30 ноября — 1 декабря 1993 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www1.umn.edu/humanrts/russian/osce/basics/Rrome93.html>
27. Саватеев А.Д. Исламская цивилизация в Тропической Африке. М.: Институт Африки РАН, 2006.
28. Силантьев Р. Религиозный фактор во внешнеполитических конфликтах на Кавказе // Религия и конфликт. Сборник статей / Под ред. А. Малащенко, С. Филатова. — М.: РОССПЭН — Российская политическая энциклопедия, 2007.
29. Ситник Г.П. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки: навч. посіб.: у 3 ч. / Г.П. Ситник, В.І. Абрамов, Д.Я. Кучма. Ч.1: Філософсько-методологічні та системні основи забезпечення національної безпеки. — К.: НАДУ, 2009. — 248 с.
30. Ситник Г.П. Функції державного управління національною безпекою / Г.П. Ситник // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентів України; наук.ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. — К.: НАДУ, 2011. Т.2:
31. Сокова З.Н. Чиновничество Нигерии в преддверии и в первые десятилетия после получения независимости // Исторические, философские,

политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. 2015. № 11 (61). Ч. III. С. 141–143.

32. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. — М.: АСТ, 2003. — 603 с.

33. Хантінгтон С. Зіткнення цивілізацій? // Політичні дослідження / С. Хантінгтон . — 1994. — №1. — С. 33— 48.

34. Шаревская Б.И. Старые и новые религии Тропической и Южной Африки. М.: Наука, 1964.

35. Шпажников Г.А. Религии стран Африки. 2 изд. М.: Наука, 1981.

36. Этносы и конфессии на Востоке: конфликты и взаимодействие / МГИМО(У) МИД России; пред. редкол. А.В. Торкунов. — М.: МГИМО-Университет, 2005. — 576 с.

37. «Political Shari'a»? Human Rights and Islamic Law in Northern Nigeria // Human Rights Watch. September. 2004. Vol. 16, № 9 (A). URL: <https://www.hrw.org/reports/2004/nigeria0904/nigeria0904.pdf>

38. Hiro D. Holy wars: The rise of Islamic fundamentalism. — N.Y.: 1989 — 190 с.

39. Islamic actors and interfaith relations in northern Nigeria // Nigeria Research Network. March 2013. Policy Paper № 1. URL: <http://www3.qeh.ox.ac.uk/pdf/nrn/nrn-pp01.pdf>

40. Liebman Ch. S. Extremism as a religious norm II J. for the sci. study of religion. — Storrs, 1983. — Vol. 22, № 1. — P. 75—86.

41. Monte P. Religion: A divisive factor in Yugoslavia II New humanist. — L., 1993. — Vol. 108. — № 1. — P. 5—6.

42. Ogboni (The birth and growth of the Reformed Ogboni Fraternity). Ikeja-Lagos, 1989. World Christian Encyclopaedia / Ed. by D.B. Berret. L., 1982.

43. Onapajo H. Politics for God: Religion, Politics and Conflict in Democratic Nigeria // The Journal of Pan African Studies. January 2012. Vol. 4, № 9. URL: <http://www.jpnafrican.org/docs/vol4no9/4.9PoliticsforGod.pdf>

44. Peiffer El. The Death Penalty in Traditional Islamic Law and as Interpreted in Saudi Arabia and Nigeria // Wm. & Mary J. Women & L. 507(2005). URL: <http://scholarship.law.wm.edu/wmjowl/vol11/iss3/9>

45. Ratzinger J.(Pope Benedict XVI). Truth and Tolerance: Christian Belief and World Religions / Transl. into English by Henry Taylor. San Francisco: Ignatius Press, 2004.

46. Rovin J. Der fundamentalistische Islamismus bedroht Europa II Intern. Politik. — Bonn, 1995. — J. 50, № 2. — P. 47—52.

47. Testing democracy: Political Violence in Nigeria // Human Rights Watch. April 2003. Vol. 15, № 9 (A). URL: <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/nigeria0403.pdf>

48. The morality of terrorism: Religious a secular justifications I Ed. By Rapoport D.C., Flexander Y. — N.Y. etc .: Pergamon press, 1982. — 283 c.